

HI HA O NO HI HA DIGLÒSSIA A CATALUNYA? ANÀLISI D'UN PROBLEMA CONCEPTUAL

Francesc VALLVERDU

Des que C. A. FERGUSON (1959) formulà la seva definició de *diglòssia*, aquest concepte ha tingut una àmplia acceptació de nombrosos sociolingüistes, per bé que darrerament hom li formuli crítiques creixents. D'entre els autors que amb més perseverança s'han dedicat a divulgar i a redefinir la noció de diglòssia, cal esmentar J. J. Gumperz i J. A. Fishman. Devem al primer que es considerin situacions diglòssiques no sols les principals definides per Ferguson, sinó també aquelles on apareixen separades varietats dialectals o funcionalment diferents (GUMPERZ 1962, 1966). El segon autor ha establert notòriament les relacions entre diglòssia i bilingüisme i ha estès el caràcter de diglòssia a qualsevol situació en què hi hagi un bilingüisme comunitari estable (FISHMAN, 1967, 1971, 1980). D'altres autors, en canvi, han criticat durament aquesta línia teòrica; així: N. DITMAR creu que: «apart from the shallowness of the classification proposed [by Fishman], a general lack of conceptual clarity is apparent, as well as the occasional contradiction» (1976, p. 178); i L. F. PRUDENT considera que cal abandonar «le vieux concept colonial de diglossie qui masque plus de problèmes qu'il n'en resout» i proposa per substituir-lo el de «zone interlectale» (1981, p. 34). Sense entrar, ara, en polèmica amb uns punts de vista tan contraposats, el meu propòsit és d'aportar alguns elements de discussió a partir de la situació catalana.

Als Països Catalans la noció de diglòssia ha tingut una gran fortuna: sociolingüistes, pedagogs, sociòlegs, etc., l'han emprada abundantment per a referir-se a les situacions de conflicte lingüístic en aquests territoris (català versus castellà o francès). En efecte, des de 1968, any en què Aracil i jo mateix posàrem en circulació aquest terme entre nosaltres (ARACIL 1968, p. 21; VALLVERDÚ 1968, p. 33), l'interès per la diglòssia a Catalunya ha crescut molt. Cal aclarir, tanmateix, que la nostra concepció de diglòssia diferia almenys en un aspecte, que Ferguson i Fishman consideraven important, de la concepció més habitual: nosaltres relacionàvem diglòssia amb conflicte lingüístic, mentre que per a altres autors, les conductes, les actituds i els valors derivats d'una situació de diglòssia «were fully accepted as culturally legitimate and complementary (i. e., nonconflictual) and indeed, little if any conflict between them was possible in view of the functional separation between them» (FISHMAN 1967, p. 30). Aquesta con-

cepció conflictiva de diglòssia és la que ha divulgat principalment Rafael Lluís NINYOLES (1969, 1972), no sols als Països Catalans sinó també a la resta d'Espanya. Per la meua part, després de la meua acceptació inicial, aviat vaig començar a discutir aquesta teoria i més particularment la seva aplicabilitat als Països Catalans (VALLVERDÚ 1972, p. 16, 19-23).

Vegem, en síntesi, aquesta discussió. Aplicant el conegut esquema de Fishman, Ninyoles arriba a la hipòtesi segons la qual la situació sociolingüística dels Països Catalans del segle XVI al XIX es caracteritzaria com un cas de «diglòssia sense bilingüisme», mentre que al segle XX s'hauria produït una típica situació de «diglòssia amb bilingüisme» (NINYOLES 1972, p. 37). Ara bé, aquesta hipòtesi té aspectes molt discutibles.

En primer lloc, la situació de «diglòssia sense bilingüisme» anterior a 1900 —és a dir, una situació social en què les classes superiors parlarien la llengua A o *H language* (el castellà) i les classes subalternes parlarien una llengua B o *L language* (el català), sense una presència significativa de bilingüisme— no es pot sostenir, com a mínim pel que fa a Catalunya, on el català fou llengua oficial fins el 1714, arran de la incorporació efectiva de la Corona catalano-aragonesa al Regne d'Espanya. És cert que el castellà havia anat guanyant prestigi social a Catalunya des del segle XVI, que molts escriptors ja l'estaven emprant i que les classes superiors en certes cerimònies públiques el preferien al català, però de tota manera el català continuava essent la llengua nacional, la llengua parlada per tothom, fins i tot les classes dirigents. Hi havia, és clar, sectors socials que eren *bilingües diglòssics*: aquests sectors, que al principi foren minoritaris, s'estengueren a mesura que l'Estat espanyol anà desenvolupant les seves estructures centralistes. Cal assenyalar, per altra banda, que aquesta situació de bilingüisme diglòssic tingué una expansió més ràpida a València, on l'ús predominant del castellà per les classes superiors començà més d'hora: a partir de la derrota de les Germanies (1523).

Tanmateix, la situació canvià considerablement al segle XVIII amb la victòria de Felip V sobre la causa dinàstica defensada pels Països Catalans i la pèrdua consegüent de les seves llibertats polítiques. Sense necessitat d'entrar en detalls, des d'aquest moment i durant els dos primers terços del segle XIX, l'àrea catalana patí un procés de *substitució lingüística* molt actiu a favor del castellà, fet que afavorí el desenvolupament de tendències diglòssiques en les conductes i les actituds dels seus habitants. Però el *conflicte lingüístic* —que semblava ideològicament neutralitzat o molt a prop de neutralitzar-se— esclatà de nou a finals del segle passat, especialment a Catalunya, cosa que posà en qüestió aquell procés.

En resum, i concretant, aquest llarg període es pot descriure en termes sociolingüístics de la següent manera:

— Lenta expansió del bilingüisme català-castellà des del segle XVI entre les classes i capes superiors, particularment desenvolupat a València.

— A partir del segle XVIII s'observa una ràpida extensió del bilingüisme en el conjunt de la població, especialment a les ciutats.

— Hi ha tendències diglòssiques, circumscrites a les capes superiors fins el segle XVIII i després molt esteses al llarg del segle XIX.

(Cal remarcar una excepció a aquest marc general pel que fa al Ros-

selló: després de la seva annexió a França el 1659, aquest territori patí un procés de francesització accelerat, fet que ha desembocat en una situació generalitzada de bilingüisme diglòssic.)

Respecte al segle XX, l'evolució del conflicte lingüístic ha estat una mica més complexa. D'entrada, Catalunya es distancia de la resta dels Països Catalans amb l'afermament d'un procés de *normalització lingüística* del català, paral·lel al seu avenç en el terreny polític (reivindicacions autonòmiques). El català recupera gradualment el seu *status* de llengua nacional: des de finals del segle XIX s'utilitza cada cop més en la literatura i en el teatre, a l'Església i a les institucions culturals, a molts periòdics, i a partir de 1914 torna a ser la llengua de l'administració «regional» (Mancomunitat) i d'un nombre creixent d'escoles. Aquest procés de normalització fou especialment dinàmic durant el període republicà (1931-1939), amb el govern autònom de la Generalitat de Catalunya; però la situació canvià de nou, brutalment, amb la victòria de Franco, el qual emprengué una política d'assimilació lingüística molt severa, particularment als anys 40: en aquell moment es pot parlar certament de «*terrorisme lingüístic*», segons l'expressió de Georg KREMnitz (1981, p. 68). Tot i així, la política assimilista de Franco topa amb els sentiments nacionals dels catalans, i això provoca una reacció de *language loyalty* (WEINREICH 1953, p. 99), que es desenvolupa al mateix temps que la lluita per la democràcia i les llibertats nacionals.

En l'actualitat, la situació lingüística als Països Catalans és contradictòria i heterogènia.

En primer lloc, Catalunya continua ocupant una situació avançada i bastant particular. Des de 1979 Catalunya es regeix per un Estatut d'Autonomia, amb el seu propi govern i els seus òrgans executiu i legislatiu, i el català hi és reconegut com a llengua oficial, tot i que la normalització lingüística encara no s'ha completat. D'altra banda, des dels anys 20 Catalunya ha rebut una forta immigració castellanoparlant, que durant el període franquista no tingué cap facilitat per aprendre el català. Com a resultat d'aquest canvi demogràfic, s'estima que el nombre de catalanoparlants habituals ha baixat d'un 90 % el 1939 a un 60 % el 1975 i que al voltant del 15 % de la població ni tan sols entén el català.

Pel que fa a la conducta lingüística dels catalans, no es pot qualificar segons el meu parer de diglòssia. Hi ha, certament, el que GARDY i LAFONT denominen *funcionaments diglòssics* (1981, p. 76) —per exemple, la comunicació escrita en castellà continua essent predominant—, però el *code-switching* no es produeix segons una clara distribució de funcions (A i B), sinó generalment només quan es té la certesa que l'interlocutor ignora el català. Hi ha, a més, situacions conflictives de *code-switching* —per exemple, en l'administració pública dependent de l'Estat, encara no adaptada al règim de cooficialitat lingüística— que poden ser corregides mitjançant una adequada política lingüística; de fet, encara que així es continua afavorint els funcionaments diglòssics, no es configura necessàriament una situació de diglòssia.

A València els funcionaments diglòssics són, en canvi, més visibles. El procés de normalització lingüística, tan dinàmic a Catalunya, ha tingut poca incidència social en aquest territori, i en el pla polític les reivindi-

cacions autonomistes han estat minoritàries. A més, el problema de la identificació de la llengua —¿es tracta d'una llengua independent del català o bé d'una varietat regional del català?— ha jugat en profit del reforçament ideològic de les tendències diglòssiques. En efecte, no és casual que els més fermes defensors de la independència del «valencià» siguin al mateix temps els partidaris més decidits del bilingüisme diglòssic. A tot això, cal afegir-hi que el nombre de catalanoparlants habituals al País Valencià s'estima només en un 50 % de la població.

La situació a les illes Balears és, des del punt de vista sociolingüístic, bastant diferent. Per un cantó, l'arxipèlag és la regió amb més gran nombre de catalanoparlants, i s'estima que ho és un 80 % de la població. D'altra banda, les tendències diglòssiques són més fortes aquí que a Catalunya, ja que, com al País Valencià, el procés de normalització lingüística a les illes Balears ha estat minoritari i les reivindicacions autonomistes dèbils, fins i tot en temps de la República.

Pel que fa al Rosselló, la seva situació es pot comparar a d'altres regions de França, com Occitània. Tanmateix, aquest petit territori francès de parla catalana té dues característiques que contribueixen a diferenciar la seva situació: per un costat, la seva annexió relativament tardana a França (1659); per un altre, el seu veïnatge amb Catalunya, on el bilingüisme diglòssic mai no s'ha desenvolupat tant com a Occitània.

En resum, la present situació del conflicte lingüístic als Països Catalans —i aquí em refereixo exclusivament als que formen part de l'Estat espanyol— té les característiques següents:

A) Hi ha una situació de *bilingüisme de massa* que afecta tant els catalanoparlants com els castellanoparlants. Tanmateix, mentre que els primers són tots bilingües actius, els segons poden ser bilingües (55 o 60 %) o monolingües (40 o 45 %).

B) No hi ha una clara distribució entre funcions *altes* i funcions *baixes* de les llengües en contacte: tant el castellà com el català poden cobrir tot l'espectre funcional i emprar-se a qualsevol àmbit.

C) Hi ha *code-switching* no solament per als catalanoparlants sinó també per als castellanoparlants. En general aquesta pràctica és més freqüent en els primers, que canvien de llengua, activament, davant dels nombrosos funcionaris i empleats públics no catalans, i, passivament, davant dels *mass media*, majoritàriament vinculats al castellà. Pel que fa als castellanoparlants —particularment els que resideixen a Catalunya— el canvi de llengua sol ser passiu (per exemple, espectacles, actes culturals o polítics, anuncis públics, etc., en els quals s'emprí només el català), però també es produeixen situacions de *code-switching* actiu (per exemple, quan un diputat castellanoparlant del Parlament de Catalunya s'adreça a la cambra en català).

D) El procés de minorització sofert per la llengua catalana durant el període franquista ha estat greu, però les dades de què disposem no permeten de concloure que sigui irreversible. És cert que, segons que hem dit, s'estima que el 15 % de la població de Catalunya desconeix el català; i aquest percentatge deu ser superior al País Valencià però inferior a les illes Balears. A més, cal tenir en compte que a alguns municipis del

cinturó industrial de Barcelona la proporció de monolingües castellano-parlants pot arribar al 40 %. Però donat que l'afluència immigratòria ha disminuït en la dècada dels 70 i que la majoria dels immigrants aspiren a quedar-se definitivament als nostre país —cosa que afavoreix la seva plena integració en la societat d'adopció—, sembla probable que el bilingüisme entre els castellanoparlants s'incrementarà.

E) Les diferències entre Catalunya, per un costat, i les illes Balears i el País Valencià, per l'altre, pel que fa a l'ús públic del català semblen més acusades que al segle XIX, però amb les dades disponibles no es pot concloure necessàriament que el procés de normalització lingüística per a les regions més endarrerides hagi perdut dinamisme.

Un cop apuntades aquestes característiques generals de la situació sociolingüística als Països Catalans, enumeraré a continuació els principals problemes que en aquest ordre de coses té plantejats Catalunya, on, com he dit repetidament, el procés de normalització lingüística està més avançat:

1) *Oficialitat lingüística incompleta*

Tot i que la llengua catalana torna a ser oficial a Catalunya des de 1979, encara no s'ha promulgat una llei que apliqui efectivament aquesta norma constitucional.* Malgrat tot, ja apliquen l'ús oficial del català les institucions del govern autonòmic, nombrosos municipis i els serveis públics que en depenen. En canvi, l'administració pública dependent de l'Estat només l'aplica parcialment, i gairebé gens l'administració de Justícia.

2) *Insuficiències en l'ús públic*

S'observen enormes diferències entre els diversos àmbits de l'ús públic: el català té una bona presència en el camp de l'espectacle i del teatre (a Barcelona es representa més teatre en català que en castellà), en la producció de llibres (el 1981 es publicaren dos mil títols en català i els tiratges han augmentat notablement), en els actes culturals i polítics, etc.; però el castellà continua essent la llengua majoritària i hegemònica en àmbits tan importants com la televisió, el cine, la ràdio, la premsa (només hi ha dos diaris en català), etc., malgrat el progressos que hi ha hagut després de 1979.

3) *Insuficiències en l'ensenyament*

Des de 1978 tots els escolars d'ensenyament primari han d'aprendre català i castellà, i segons dades oficials aquest precepte s'ha pogut aplicar plenament en el curs 1981-82. Tanmateix, cal tenir en compte: a) encara no s'ha assolit l'objectiu proposat per les autoritats docents segons el qual tots els escolars de Catalunya, sigui quina sigui la seva llengua habitual, han de dominar ambdues llengües als 14 anys (fi de l'ensenyament

* La Llei de Normalització Lingüística a Catalunya fou finalment aprovada l'abril de 1983.

primari); *b*) la majoria d'escoles (potser el 85 %) continua emprant el castellà com a llengua vehicular, malgrat que els escolars catalanoparlants són més del 50 %. Pel que fa a l'ensenyament mitjà, on és preceptiu l'estudi de la llengua i la literatura catalanes, la situació és una mica millor. I respecte a l'ensenyament superior, les tres universitats de Barcelona són bilingües.

4) *Persistència d'actituds diglòssiques*

Hi ha un creixent nombre de catalans que empra públicament la seva llengua, d'una manera que podem qualificar de «militant», però la majoria encara està acostumada a emprar el castellà en certs àmbits formals. Molts catalans continuen emprant el castellà en els seus negocis, als seus establiments comercials o industrials, en les seves relacions amb les institucions públiques, etc. Encara que des de 1976 hi ha hagut canvis significatius en aquestes pràctiques lingüístiques, la seva extensió social és lenta.

5) *Existència d'importants grups allòfons*

Com ja hem indicat, aquest fet és particularment important a Catalunya: en alguns barris de Barcelona i a les ciutats industrials hi ha nombrosos grups d'immigrats, la major part procedents d'Andalusia, cosa que ha fet que el 50 %, o potser més, de les classes treballadores siguin castellanoparlants. En algunes zones la proporció de castellanoparlants que ni tan sols entén el català arriba al 40 %. Malgrat els esforços de les escoles i dels cursos de formació d'adults —on els mateixos immigrants sol·liciten que els ensenyin el català—, aquesta proporció es mantindrà per bastant de temps si la política de normalització del català no es mostra més activa i si els corrents migratoris s'incrementen. Tanmateix, des de 1974 la immigració a Catalunya ha disminuït sensiblement per la crisi econòmica, i el creixement natural de la població va superant cada vegada més el creixent migratori.

CONCLUSIONS

Hem analitzat el caràcter del conflicte lingüístic als Països Catalans i la seva evolució contemporània, detenint-nos especialment en els problemes que es plantegen a Catalunya pel que fa a la normalització lingüística, per tractar de confrontar la realitat descrita amb la teoria de la diglòssia, que alguns autors han considerat aplicable a la nostra situació. Tanmateix, crec que estem en condicions d'arribar a un altre tipus de conclusions.

En primer lloc, no es pot parlar de la situació catalana com d'un cas típic de diglòssia, perquè els àmbits d'ús de les dues llengües en contacte no estan rígidament distribuïts. Hi ha, és veritat, en la societat catalana funcionaments diglòssics i en nombrosos catalanoparlants actituds diglòssiques, però no per això pot caracteritzar-se de diglòssica la situació descrita.

En segon lloc —i això afecta principalment Catalunya i en menor grau la resta dels Països Catalans—, si és cert que l'element del *prestigi* ha de figurar a totes les situacions diglòssiques per a caracteritzar la llengua alta, ens trobem davant d'un cas clar d'absència de prestigi. En efecte, el castellà no té a Catalunya més prestigi social que el català. La major part dels catalans que saben llegir i escriure en castellà i poc o malament en català expliquen la seva situació no per motius de prestigi social sinó per causes polítiques (s'educaren en una època en què el català estava prohibit a les escoles). És més, per a certs sectors la llengua menys prestigiosa és precisament el castellà, perquè és la llengua habitual de les classes subalternes.

En tercer lloc, la discussió sobre l'existència o no de diglòssia als Països Catalans no pot fer-nos oblidar que el problema de fons és la presència d'un procés de *substitució lingüística* a favor del castellà, procés que, certament, està essent contrarestat per un altre de signe contrari de *normalització lingüística* a favor del català, però que encara continua actuant.

En resum, la situació catalana és més semblant a la que hi havia al Quebec fa uns vint anys que a la d'altres llengües minoritàries europees. Tanmateix, la «solució quebequesa» sembla encara llunyana per a nosaltres, perquè és massa aviat per saber si el conflicte lingüístic català podrà resoldre's conforme als desigs expressats per la major part de les forces polítiques i socials dels Països Catalans; és a dir, si en definitiva desembocarà en una nova situació en la qual el català tingui plenament el seu rol de *llengua nacional* de tots els catalans —sigui quina sigui la seva llengua familiar—, mentre que el castellà es mantingui com a *segona llengua*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARACIL, Lluís V.: 1968, Introducció a E. Escalante, *Les xiques de l'entre-suelo / Tres forasters de Madrid*, València (Garbí).
- FERGUSON, Charles A.: 1959, Diglòssia, *Word*, 15.
- FISHMAN, Joshua A.: 1967, Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism, *The Journal of Social Issues*, XXIII, 2.
- 1971, The Sociology of Language, in J. F. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*. The Hague (Mouton).
- 1980, Bilingualism and biculturism as individual and as societal phenomena, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, volum 1, 1.
- DITTMAR, Norbert: 1976, *Sociolinguistics*, London (Edward Arnold).
- GARDY, Philippe - LAFONT, Robert: 1981, La diglossie comme conflit: l'exemple occitan, *Langages*, 61.
- GUMPERZ, John J.: 1962, Types of linguistic communities, *Anthropological Linguistics*, 4, 1.

- 1966, On the ethnology of linguistic change, in W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*, The Hague (Mouton).
- KREMnitz, Georg: 1981, Du «bilinguisme» au «conflit linguistique»: cheminement de termes et de concepts, *Langages*, 61.
- NINYOLES, Rafael Ll.: 1969, *Conflicte lingüístic valencià*, València (Tres i Quatre).
- 1972, *Idioma y poder social*, Madrid (Tecnos).
- PRUDENT, Lambert F.: 1981, Diglossie et interlecte, *Langages*, 61.
- VALLVERDÚ, Francesc: 1968, *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona (Ed. 62).
- 1972, *Ensayos sobre bilingüismo*, Barcelona (Ariel).
- 1973, *El fet lingüístic com a fet social*, Barcelona (Ed. 62).
- 1981, *El conflicte lingüístic en Catalunya*, Barcelona (Península).
- WEINRICH, Uriel: 1963, *Languages in contact*, The Hague (Mouton).